

Інститутка. Оповідання

Марко Вовчок - письменниця, емансипантка, вважається однією з перших авторок у жанрі психологічного реалізму. Її творчість - це маніфест свободи серед суцільного рабства. У своїх оповіданнях та одній з центральних повістей «Інститутка» авторка змальовує виразні образи героїнь, котрі не хочуть миритися з підневільним життям. З одного боку, бачимо розбещену, жорстоку огидну панночку. Муштра гарним манерам у Пансіоні жодним чином не вплинула на неї, тож вона перетворює життя довколишніх на пекло: психологічний тиск, капризи, побиття, знущання. А з іншого боку - селянку Устину, яка в будь-яких обставинах готова обстоювати власну гідність та жертвувати всім заради права розпоряджатися власним життям.

Про серію «Неканонічний канон»

Міркуючи про канон української літератури, в пам'яті спливають лише кілька прізвищ зі шкільної програми - Шевченко, Франко, Нечуй-Левицький. Хоча насправді цей перелік значно більший та різноманітніший.

Перед вами серія «Неканонічний канон», за допомогою якої ми хочемо поговорити про всіх тих, кого ми не знали, чиї тексти ми читали, не розуміючи контексту тогочасної реальності. Перед вами серія, покликана перевідкрити знайомих незнайомців. У ній ви знайдете цілий спектр українських авторів та їхніх творів - від Підмогильного і Багряного до Хвильового та Йогансена, від вишуканого інтелектуального роману до динамічного пригодницького, від новаторської урбаністичної прози до психологічних текстів.

Кожен текст супроводжується ключами для прочитання від українських літературознавців. Вони розкажуть, на що варто звернути увагу, і допоможуть подивитися на тексти українських класиків по-новому.

неканонічний канон:

● **МАРКО ВОВЧОК.**

Інститутка. Оповідання

● МАРКО ВОВЧОК.

Інститутка. Оповідання

віхОла
Київ · 2023

УДК 821.161.2-32
В61

Марко Вовчок

В61 Інститутка : Оповідання / Марко Вовчок; упоряд. Віри Агеевої; передм. Ольги Полюхович. — К. : Віхола, 2023. — 176 с. — (Серія «Неканонічний канон»).

ISBN 978-617-8178-40-6

Марко Вовчок — письменниця, емансипантка, вважається однією з перших авторок у жанрі психологічного реалізму. Її творчість — це маніфест свободи серед суцільного рабства. У своїх оповіданнях та одній з центральних повістей «Інститутка» авторка змальовує виразні образи героїнь, котрі не хочуть миритися з підневільним життям. З одного боку, бачимо розбещену, жорстоку огидну панночку. Муштра гарним манерам у Пансіоні жодним чином не вплинула на неї, тож вона перетворює життя довколишніх на пекло: психологічний тиск, капризи, побиття, знущання. А з іншого боку — селянку Устину, яка в будь-яких обставинах готова обстоювати власну гідність та жертвувати всім заради права розпоряджатися власним життям.

УДК 821.161.2-32

Текст звірено за виданням:

Марко Вовчок. Оповідання. Казки. Повісті. Роман. — К.: Наукова думка, 1983.

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва і правовласників відтворювати заборонено.

© Віра Агеева, упорядкування, 2023

© Ольга Полюхович, передмова, 2023

© Володимир Гавриш, обкладинка, 2023

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2023

КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ: НАВАЖИТИСЯ ЖИТИ, А НЕ КАМ'ЯНИТИ (ДРАМАТИЧНІ СЮЖЕТИ МАРКА ВОВЧКА)

Марія Олександрівна Вілінська, відома під літературним псевдонімом Марко Вовчок, народилася 10 (22) грудня 1833 року в Орловській губернії (маєток Єкатериненське; зараз — Липецька область РФ). Попри російське походження, вона залишила слід не в одній культурній традиції.

Повість «Маруся» Марка Вовчка, перекладена на французьку та відредагована французьким видавцем і письменником П'єром Жулем Етцелем (псевдонім П.-Ж. Сталь) 1871 року, стала неабиякою сенсацією у Франції. Секрет популярності твору Марка Вовчка для французів був простий: після поразки Третьої республіки вона показувала героїчний пафос та продовження боротьби, тому паралелі були прозорими в історичній перспективі: Маруся асоціювалася із Жанною д'Арк, Україна — з Ельзасом, а козацьке повстання — із Французькою революцією ¹. Книжка пережила численні перевидання і стала улюбленою в багатьох французьких родинах. Цей твір популяризував Україну не лише у Франції, а й у всій Західній Європі — повість було перекладено на англійську, італійську та німецьку мови. «Популярність “Марусі” стає ще більш інтригуючою, якщо взяти до уваги, що в ній східноєвропейська нація була показана як цивілізований взірець, який можуть повторювати і більш освічені західні сусіди», — зауважує дослідниця повісті «Маруся» у французькій культурі Ксеня Кебузинська ².

Щоденна газета «La République française» назвала Марусю «визволителькою України, степовою Жанною д'Арк, величною дитиною» (20 грудня 1878 р.). В іншому відгуку цього самого видання читаємо: «Дія відбувається в Україні; героїня — дитина, що жертвує собою й вмирає за свою країну. [...] Це праця патріота. Досвід України зрозуміють усі наші патріоти, думаючи про Альзас...» ³. Проте лаври

пішли здебільшого Етцелю, який значився на обкладинці як її спів-автор «Маруся, за російською легендою Марка Вовчка, П.-Ж. Етцеля». Це була не перша й не остання несправедливість і прикрість за життя української письменниці.

Її органічні українськість і патріотизм, які зауважили французькі інтелектуали й широке читацтво, були свідомо обрані та культивовані. Народилася Марія на території сучасної Росії, та навчалася в Харкові в приватному пансіоні, де вона чула українську мову, яку розуміла й яка не була чужою для неї. Також її дід любив співати українські пісні, які Марія постійно чула ⁴.

Згодом Марко Вовчок познайомила з українським етнографом, фольклористом і громадським діячем Опанасом Марковичем, своїм майбутнім чоловіком, коли той був у засланні в Орлі після процесу над членами Кирило-Мефодіївського товариства 1847 року. Попри незгоду та рішучі протести своєї тітки (у якої вона жила), Марія виходить за Марковича. Молоде подружжя живе у Чернігові, Києві, Немирові. Марко Вовчок із запалом неофітки досліджує та відкриває для себе світ української культури та побуту.

Марія опанувала українську мову на високому рівні і згодом стала відомою авторкою «Народних оповідань» — Марком Вовчком. Чоловік допоміг письменниці-дебютантці зредагувати оповідання. І тут не обійшлося без пліток: Пантелеймон Куліш, видавець збірки, розніс чутку, ніби справжнім автором оповідань є Опанас Маркович, а не Марко Вовчок (яка ніби не могла настільки добре вивчити українську). Масла у вогонь додали й самі жінки-письменниці, сучасниці Марка Вовчка. Ганна Барвінок і Олена Пчілка наполягали на тому, що не могла молода авторка так швидко вивчити українську мову. Не обійшлося й без дошкульних образ. Проте текстологи й історики літератури давно вже довели, що в авторстві Марка Вовчка сумніватися не випадає, як і розвінчали інші міфи довкола постаті цієї письменниці ⁵.

Перша частина збірки «Народні оповідання» (11 творів) побачила світ 1857 року й одразу здобула справдешню народну славу серед українських мистецьких та інтелігентних кіл.

Марко Вовчок — перша жінка в українській літературі, яка переконливо й відверто розповіла про українських жінок і чоловіків в умовах кріпацтва й показала, як ця система знищує людину.

Через 17 років після виходу Шевченкового «Кобзаря» твори Марка Вовчка мали той самий смисловий центр — покріпачене селянство, а особливо — доля української жінки. Тож Шевченка і Марка Вовчка поєднувала відверта розповідь про кріпацтво, для них обох були актуальними питання свободи, волі людини.

Щодо теми кріпацтва, то критики помітили найбільш рішучий, сміливий і безкомпромісний у цьому питанні голос — Марка Вовчка. Її творчість розглядають у зв'язку з творами попередників, які не наважувалися на подібну рішучість: Івана Котляревського, Петра Гулака-Артемівського, Григорія Квітки-Основ'яненка. Якщо певні компроміси й поступки в цьому питанні передбачає Гулак--Артемівський і Квітка-Основ'яненко, які намагаються зрозуміти систему, то у творчості Марка Вовчка не існує жодних виправдань для існування кріпацтва. Таким чином, українська література, передовсім голосом Марка Вовчка й Тараса Шевченка, відіграла велику роль «в моральному осудові кріпацтва», підважувала його й створювала негативний образ, явище, котре неодмінно має зникнути ⁶.

Після публікації другої книжки «Народних оповідань» (1862) Марко Вовчок припиняє писати українською і переходить на російську. Причин називають кілька: розрив із чоловіком-українцем Опанасом Марковичем, більший вплив російської інтелігенції, її друзів Івана Тургенєва та Александра Герцена, а також прийняття Валувєвського циркуляра (1863), який не сприяв розвитку української культури та літератури ⁷.

Повість «Інститутка» була опублікована 1862 року в українському журналі «Основа», який видавали в Санкт-Петербурзі, і була присвячена Тарасу Шевченку (який теж друкувався в цьому виданні). Підривна сатира панського укладу життя показана вже в назві твору, адже історія починається, коли панночка повертається з навчання в пансіоні шляхетних дівчат у Києві. Вона розбещена, примхлива, зла до прислуги та не гребує словесними образами і фізичним насиллям.

Повість написана від імені простої селянки-кріпачки сироти Устини, яка виростала на чужині.

Сюжет твору дуже динамічний і стрімкий, така манера оповіді, як свідки злочасть та несправедливості, викликає загалом довіру читачок і читачів повісті Марка Вовчка.

Уболівати за Устину починаєш одразу. Навряд когось залишить

байдужим динамічний (не без емоційних стрибків) і відвертий у плані саморепрезентації оповідачки початок повісті: «Люди дивуються, що я весела: надійсь, горя-біди не знала. А я зроду така вдалася. Уродись, кажуть, та і вдайся... Було, мене й б'ють (бодай не згадувать!) — не здержу серця, заплачу; а роздумаюсь трохи — і сміюся. Бува лихо, що плаче, а бува, що й скаче, — то так і моє лишенько. Якби мені за кожною бідою моєю плакати, досі б і очі я виплакала».

Героїня Марка Вовчка живе невільно при дворі літньої пані. Хочеться простору, ігор та співів, а залишається сама робота й таємні переморгування між дівчатами та забавками, щоб бува не почула пані, яка пускає дівчат поза межі двору лише до церкви, і то не щонеділі, а на великі свята. Ця тиха неволя триває до того часу, поки з навчання в інституті в Києві не повертається кохана унучечка, институтка.

Тоді для Устини починається справжнє пекло на землі: побиття, знущання, наклепи та постійний психологічний тиск.

Своє навчання унучечка сприймає як каторгу й тяжку неволю, від якої вона натерпілася й намучилася забагато. Її зовсім не цікавили небесні світила чи життя інших народів — зовсім зайві знання, натомість «чим мені себе між людьми показати» — ось що найважливіше. А ще — французька мова, музика й танці. Просить бабусю купити їй нових убрань і крутить нею, а та виконує всі забаганки «царівни над панночками». Розвінчати й розгадати природу вдаваної «неволі» здатні дівчата-служниці: «Ми, дівчата, ізглядуємось: чого там панночки нашої не навчено! А найбільш, бачця, людей туманити!».

Воля самої оповідачки — у дошкульній сатирі в бік институтки. Одна з найкращих форм спротиву — літературна реалістична розповідь про себе й панночок та панів.

Коли Устина стає служницею панночки, її життя перетворюється на пекло. Та ображає дівчину, принижує, погрожує, штовхає, щипає, б'є — словом, знущається над безправною, як може. Одного разу панночці не сподобалося, як Устина її зачесала, і вона почала душити дівчину. Устина не померла, але була близька до цього — протягом усієї весни відходила від брутального свавільного насилля.

Як «Моцарт любовних історій» (так назвав письменницю Віктор Петров-Домонтович), Марко Вовчок показує різні моделі кохання. Є любов, яка підкоряє волю іншого, приборкує його і робить гіршою

людиною. Унучечка закохалася в полкового лікаря, а не в знатного князя, як хотіла бабуся. Кохання для панночки означає виконання всіх її примх і забаганок, і аж ніяк не потреб чоловіка. Її й бабусиній радості не було меж, коли вони дізналися, що обранець успадкував хутір. І тут тонкий сарказм не залишає байдужим вибагливу уяву читачів: «Стріла його веселенька, привітала любо, а він радіє. Не знає, що то вітають не його, — хуторець вітають!». З позицій психології персонажів, погляди на Дубці теж різняться: якщо для лікаря це романтика їхніх перших зустрічей, то панночка лише рахує, скільки доходу може принести це місце.

Інститутка підкорює чоловіка, який так боїться її, що робить добрі справи потихеньку, аби дружина не бачила, а проте іншу модель кохання продемонстровано на прикладі Устини й Прокопа. Їхній союз має позитивний вплив на обох: разом вони відмовилися коритися панночці як раби, а Устина таки здобуває омріяну волю. Коханий визволив її з панноччиної тюрми, і вона вдячно береже цей епізод у пам'яті.

У повісті «Інститутка» панночка ставиться до людей відповідно до їхнього місця в соціальній ієрархії. Їй не подобається приязне ставлення чоловіка до челяді, вона засмучується від того, що мужики з нею вітаються так приязно, ледь не обіймаючи. Її дратує, що вони поводяться із чоловіком як зі своїм братом чи родичем. Сама вона виявляє зневажливо-презирливе ставлення до кріпаків, застосовує фізичну силу і постійно тримає челядь у напруженості. Вони — її раби, аж до того, що не починають їсти, не спитавши дозволу в панночки.

Історія кріпачки Катрі при дворі інститутки демонструє, як система кріпосництва нищить молоду жінку, її родину та шанс на майбутнє.

Маленька дитина Катрі й Назара захворіла, через постійну роботу батьки не мають змоги належним чином доглянути дитину, і вона невдовзі помирає. Безжальна інститутка скоро прогнала Катрю зі свого двора на панщину, а та, не витримавши наруги, усе шукала свою дитину по гаях і лісах. Катря збожеволіла від горя і втопилася.

Є в галереї персонажів Марка Вовчка й образ «Іншого»: того, хто радикально відрізняється.

З-поміж усієї прислуги в домі інститутки виділяється «чудний»

москаль, якого взяли за кухаря. Попри однаковий підневільний соціальний статус, він явно не вписується в гурт. Цілими днями лежить на лаві: свище та приспівує. Горе й рабство він сприймає як нормальне та звичне явище. На питання, чи бито когось із кріпаків, незворушно й спокійно відповідає: «Іначий і не можна: на те служба».

При хазяйці він стоїть струнко, руки по швах, боїться очі підвести на неї. Відповідає швидко і коротко, звертається «ваше високоблагородіє», ще й вклоняється низько. «Тебе б'ють, тебе рвуть, морочать тебе, порочать, а ти стій, не моргни!..» — кредо москаля. Словом, класичний зразок рабської поведінки.

Таке ставлення негативно дивує та обурює українців-невільників. Один з них, Прокіп, не втерпів: «Воли в ярмі, та й ті ревуть, а то щоб душа християнська всяку догану, всяку кривду терпіла і не озвалась! — гримнув на москаля, аж той свистати перестав. Дивиться на його, як козел на нові ворота. — Не така в мене вдача! — каже Прокіп. — Я так: або вирятуйся, або пропади!».

Оскільки, коли і справді допече, українці здатні відповісти та реагувати на несправедливість. Саме Прокіп заступився за стареньку бабусю, яку почала бити по обличчю інститутка за те, що вона пригостила дітей яблуками з панського саду. За цей учинок його відправляють у москалі, а Назар втішає Катрю: «Чого злякалась? Чого плачеш? Гірше не буде!.. От чи буде краще — не знаю...».

Прокіп іде у москалі, а Устина здобуває сподівану волю. Вона радіє своєму статусу вільної людини, адже давно цього чекала, відчуває свою силу вповні: «На волі я гори потоплю! А кріпаку хоч як щаститься, усе добро на лихо стане» — насвітлюють її становище слова Прокопа.

Хоч і були лихі години в житті Устини, вона була сама для себе господинею, їй дихається вільно, можна не боятися, ніхто ні до чого не змушуватиме й бити не буде. «Чуюся на душі й на тілі, що й я живу», — зізнається Устина.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ